

Л. Артеменко

ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ПЛАТНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У роботі розкривається загальна стратегія та економічний механізм природокористування в Україні. Система платежів та проблеми ресурсозбереження.

За питомими показниками природокористування Україна стоїть в одному ряду з найбільш індустріально розвинутими країнами світу - до народногосподарського комплексу щороку залучається 1.4-1.5 млрд.т природних речовин. Звідси витікає першочерговість завдань по створенню ефективного економічного механізму управління використанням ресурсами, що був би адекватний ринковим формам господарювання і забезпечував розширене відтворення, їх комплексне, повне освоєння.

Значний попит на ресурси в державі породжений гіпертрофованою ресурсо- і енергомісткістю. Якщо основним енергоносієм у зарубіжних країнах є нафта (приблизно 40%), то в Україні - природний газ (37%), вугілля (30%), і лише на третьому місці - нафта (25%). У країні склалася парадоксальна ситуація: 2/3 національного доходу йдуть на плату за енергоносії. За споживанням енергоресурсів Україна перебуває на рівні таких країн, як Франція, Німеччина, Японія, але на одиницю ВВП витрачає енергії в 6-8 разів більше, ніж у західних країнах (за даними комітету з енергетики Європейської енергетичної комісії). За розрахунками цієї ж організації Україна при ефективному використанні енергоресурсів може вдвічі збільшити свій національний продукт, одночасно в 3-4 рази зменшивши затрати на нафту і газ.

Для позитивного вирішення усіх проблем природокористування держава повинна виділяти на ці цілі 10-15% національного доходу (в даний час лише 0,2%).

Покращення якості природного середовища визначається досконалістю форм та методів фінансування і кредитування цих заходів, розрахунків між природокористувачами та державою, формування розподілу та витрачання фондів грошових коштів. Тобто, функціонування фінансово-кредитного механізму повинно стати складовою частиною загального господарського механізму управління природокористуванням, який би відповідав реаліям ринку.

З введенням в дію Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” здійснюється розробка концепції та науково-методичних основ платного природокористування, що фінансується фондом фундаментальних досліджень Держкомітету України з питань науки і технології. Формування такого механізму розглядається як складова єдиної цінової та податкової політики держави.

Вихідними положеннями концепції платного природокористування є встановлення порядку загального і спеціального використання природних ресурсів, а також поділ їх на дві групи - державного і місцевого значення. Загальне природокористування гарантує громадянам право на безплатне використання природних ресурсів для задоволення їх життєво необхідних потреб (оздоровчих, естетичних), спеціальне - здійснюється через їх надання у володіння, користування або оренду для ведення діяльності на платній основі.

Введення платного природокористування покликане розв'язати таке коло питань:

— створення економічних умов для прискореного розвитку ринкових відносин у цій сфері та приведення всієї системи природокористування в Україні у відповідність з практикою найбільш розвинутих країн і міжнародними стандартами;

— стимулювання комплексного, раціонального використання природних ресурсів і створення для нього відповідних науково-технічних передумов;

— вирівнювання умов господарювання при використанні природних ресурсів різної якості та доступності;

— розширення інвестиційних можливостей щодо соціально-еко-номічного розвитку відповідних територій;

— забезпечення узгодження загальнодержавних інтересів з інтересами територій шляхом збалансованого розподілу коштів, що одержуються від плати за природні ресурси, між республіканським та місцевим бюджетами.

Система платежів включає в себе:

1) платежі за право користування природними ресурсами (розробка родовищ, лісозаготівель, відбору води, заготівель рослинної сировини);

2) платежі по відшкодуванню затрат на охорону і відтворення природних ресурсів;

3) платежі за нераціональне і понадлімітне використання природних ресурсів (економічні санкції).

Формуючи загальну стратегію природокористування, держава гарантує певний рівень дії економічного механізму забезпечення ресурсозберігаючої оцінки цих ресурсів. Щодо цього питання існує два підходи. Перший ґрунтується на теорії трудової вартості, згідно з якою природні ресурси не є продуктом праці і не мають вартості та її грошового вираження - ціни. Другий підхід ґрунтується на визначенні ціни на природні ресурси на основі теорії диференціальної ренти. Економічній оцінці підлягають ті елементи природи, які пов'язані з виробничими відносинами і відображають корисну значимість.

Як показує світова практика, найбільш дійовими економічними методами є ті, що впливають на ринок як шляхом трансформації зовнішніх витрат (по компенсації збитку) у внутрішні (тобто витрати по відтворенню забруднень, які включаються у собівартість), так і на ціну товарів, отже - і на їх конкурентоспроможність. Витрати по компенсації збитку відображають ефект, що справляє вплив на третю особу, яка безпосередньо не споживає даний продукт.

В теоретико-методологічному плані встановлення режиму платності для ресурсів найтісніше пов'язане з рентними відносинами, які притаманні товарному виробництву та проявляються в рамках ринкового механізму дією закону вартості.

Плата за право користування надрами розглядається як форма реалізації економічних відносин між їх власником (в особі держави) та суб'єктом господарської діяльності, який здійснює їх експлуатацію.

Платежі за право видобування наближені до платежів типу "роялті" (платіж власнику землі за право використання, розпорядження), які практикуються у гірничодобувній промисловості більшості країн світу. Роялті стягуються у формі початкового, а також наступних регулярних платежів. Вони достатньо різноманітні за видами і можуть встановлюватися як у вигляді твердо визначених сум (ставок), так і у відносних показниках, найчастіше у процентах від вартості видобутих корисних копалин. Діапазон змін ставок роялті (регулярної частини) дуже широкий. Для основних нафтодобувних країн їх рівень перебуває в межах від 12,5 до 20%, а за іншими корисними копалинами - від 2 до 12%. В Росії зараз вилка платежів складає 6-16% від вартості видобутих нафти та природного газу.

Україні слід орієнтуватись, на наш погляд, на роялті, оскільки, по-перше, в державі добре не налагоджена податкова служба, яка була б здатною вирішувати складні проблеми оподаткування з прибутку; по-друге, спостерігається дефіцит коштів для участі в інвестуванні широких програм і, тим більше, в інвестиційному ризику; по-третє, гірничодобувна діяльність на місцях не забезпечує достатнього прибутку, що підлягає оподаткуванню.

Плата за право використання мінеральних ресурсів у економічному механізмі її стягнення (з доходу, балансового прибутку) входить до складу собівартості продукції. Впровадження таких платежів може негативно відбитися на економіці базових галузей народного господарства, що, однак, не повинно служити основою для відмови або припинення впровадження цих платежів, враховуючи їх важливу суспільно-економічну функцію. Потрібно встановити спеціальний режим впровадження платежів і одночасно переглядати весь пакет податків у видобувних галузях, щоб забезпечити необхідний їхній баланс в інтересах усього народного господарства України.

Не менш актуальним і проблематичним питанням сьогодні є врахування екологічних факторів у процесі приватизації. Згідно із законодавством про приватизацію, в Україні екологічна складова не враховується, тобто капітал приватизовуваних підприємств не регулюється вартістю відвернутого і фактичного забруднення повітря, земельних, водних, лісових, природних ресурсів. Ризик того, що при роздержавленні підприємства і перетворенні його на іншу форму власності, екологічні витрати підприємства у його вартості залишаються неврахованими, є досить великим. В цьому зв'язку найбільш важливими є два аспекти: по-перше, врахування забруднення навколишнього середовища в результаті діяльності підприємств в минулому; по-друге, проблеми відвернення забруднень, включаючи відповідальність за витрати по компенсації збитку в результаті продовження роботи промислових підприємств та відтворення нормальної екологічної обстановки.

У процесі становлення нових форм економічних відносин велике значення має формування ефективної системи екологічної статистики, екологічних показників, що сприяють інтеграції екологічних і економічних рішень. Їснує також необхідність розробки екологічної системи, врахування для використання у вигляді бази даних, призначеної для отримання макроінформації про стан навколишнього середовища та її еволюцію. В більшості країн світу сьогодні розробляються три основні підходи:

- 1) система національних рахунків, яка включає дані про навколишнє середовище;
- 2) допоміжні рахунки (сателітні) за межами системи національних рахунків;
- 3) незалежні рахунки природних ресурсів, пов'язані з національними рахунками.

Для України ці питання є особливо важливими, оскільки система національних рахунків перебуває на перших етапах формування і виникає можливість пов'язати її з екологічними факторами. Основна мета сателітних рахунків - вказати захисні витрати по економічних агентах (використання, відтворення, захист, пристосування), ринкову вартість природних ресурсів, екологічні збитки, викликані господарською діяльністю.

З перебудовою системи управління народним господарством, зміною форм підпорядкування сфера природокористування дедалі більше ставатиме об'єктом місцевого регулювання та оподаткування. Це дозволить повніше врахувати всі соціально-економічні та екологічні аспекти їх діяльності.

В цілому, становлення економічного механізму платного природокористування пов'язане з розробкою фундаментальних науково-методичних проблем з економічного обґрунтування оптимального рівня платежів, пошуку ефективних способів розрахунку, контролю і вилучення платежів, доцільних схем розподілу відповідних коштів. Вирішення такого об'ємного і складного кола питань потребує тривалого часу.

Summary. The article deals with the general strategy and economic mechanism of non-profit usage of the natural and land resources in Ukraine. The system of payment and the problems of the resource preservation is investigated here too.